

AKTUALIZOVANÉ VYDÁNÍ HISTORICKÉHO LEXIKONU OBCÍ

Ludmila Fialová

21. prosince 2015 umístil Český statistický úřad na svých webových stránkách publikaci s názvem *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2015*¹⁾; jen šest dní potom, co zveřejnil *Malý lexikon obcí České republiky – 2015*²⁾. Zveřejnění obou titulů nevzbudilo větší pozornost, odborná i laická veřejnost již předpokládá, že statistické lexikony obcí jsou trvale dostupné a aktualizované. V případě Malého lexikonu jde skutečně o standardní aktualizovaný výstup soupisu obcí strukturovaného dle územního členění s uvedením mj. počtů obyvatel bilancovanými k 1.1.2015, v případě Historického lexikonu tomu tak ale není.

Sestavování časových řad o obyvatelstvu za územní jednotky všech stupňů je v podmínkách České republiky krajně obtížné. Od roku 1869, který je výchozím rokem publikované časové řady o počtech obyvatel a domů za územní jednotky v současně platném územním členění, došlo k třem zcela zásadním reformám územní správy, kromě toho se téměř průběžně měnily názvy územních jednotek, jejich rozsah, změnilo se jejich pojetí, jejich definice. Také se ne vždy podařilo data získaná při sčítání za menší územní jednotky včas publikovat, některá se nezachovala ani v rukopisech. Statistikové se snažili sledovat tyto územní změny kontinuálně; o tom svědčí přehledy územních změn či názvů územních jednotek nastalé od vydání předchozího lexikonu obcí, které byly uvedeny v lexikonu časově následujícím. Přesto zůstává sestavování retrospektivních řad o počtech domů a obyvatel (jediných dvou údajích, které se od roku 1869 pro každý rok sčítání za obce uváděly vždy) velmi obtížné. Avšak díky tomu, že se pracovníci Českého statistického úřadu tomuto tématu soustavně věnují, situace se stále zlepšuje. Recenzované dílo je

v pořadí třetí publikací, ve které výsledky své práce zveřejňují.³⁾ I když se na první pohled zdá, že jde „jen“ o aktualizaci *Historického lexikonu obcí 1869–2005*, pozornější čtenář rychle odhalí, že vydaná publikace je inovovaná více než jen o data ze sčítání 2011 a o aktualizaci územního členění.

Historický lexikon obcí České republiky 1869–2015 má standardní členění statistických lexikonů obcí, a to část tabulkovou (systematickou) a část textovou (abecední rejstřík názvů územních jednotek). Tradičně je uveden přehledovou tabulkou shrnující počty obyvatel a domů za kraje a okresy (v územním členění k 1. 1. 2015), po které následuje *systematická část*. A ta dostala největších změn, ačkoli to na první pohled patrně není. Nebudu se zabývat číselnými daty – počty obyvatel a domů v letech sčítání od roku 1869 přepočtených na současný stav (i když uživatel musí mít na paměti, že se jejich vymezení také v čase mění – že v roce 1869 bylo za územní jednotky uváděno obyvatelstvo přítomné civilní, od roku 1880 až do roku 1950 včetně obyvatelstvo přítomné, v letech 1961–1991 obyvatelstvo trvale bydlící, v roce 2001 jde o osoby s trvalým nebo dlouhodobým pobytem a v roce 2011 o obyvatelstvo obvykle bydlící a že se obdobně měnily i definice započítávaných domů). Zajímavější, alespoň dle mého soudu, je uváděný repertoár územních jednotek, za které jsou tyto časové řady sestaveny. Kromě standardních dat za okresy a obce bylo totiž další třídění poněkud rozšířeno. Nechci tím ale zlehčovat fakt, že práce věnovaná detailnímu uchopení územních jednotek v celé jejich mnohotvárnosti je z principu motivovaná právě snahou o sestavení skutečnosti odpovídajících časových řad za územní jednotky dnešní a už vůbec ne to, že číselné řady obyvatel a domů budou zřejmě z obsahu díla využívány nejčastěji a z pohledu historického demografa mají největší cenu.

1) <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015>.

2) <https://www.czso.cz/csu/czso/maly-lexikon-obci-ceske-republiky-2015>.

3) Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970. Praha 1978, 1979; Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. Praha 2006.

Již od vydání Retrospektivního lexikonu obcí bylo zřejmé, že zpracování dat za v době vydání platné administrativní členění není dostačující pro území, kde došlo k velkým změnám lidnatosti, které se následně odrazily ve vymezení územních jednotek. Týkalo se to nejvíce oblastí, odkud bylo v letech 1945–1947 odsunuto německé obyvatelstvo, kde byly ve studované době vytvořeny vojenské újezdy (první ještě v 19. století, poslední ve druhé polovině 20. století), kde probíhala intenzivní povrchová těžba, nebo byly vybudovány přehradní nádrže; druhou, i když méně početnou skupinou, byla sídla, kde došlo naopak ke značnému růstu počtu obyvatel a v souvislosti s tím přistoupila místní správa k územní reorganizaci nerespektující předchozí stav (například téměř všechna velká města). Tyto okolnosti způsobily v době ručního zpracování dat značné těžkosti při přepočtech, což se následně odrazilo v chybovosti, kterou je zatížen Retrospektivní lexikon. Řada nedostatků byla objevena při převádění dat do digitální podoby při zpracování Historického lexikonu 1869–2006 a průběžně odstraňována. A na novou úroveň pokročilo zpracování nyní.

Do nové verze Historického lexikonu obcí, připravovaného již veskrze digitálně, se totiž podařilo zapracovat data právě za ta území, která během let ztratila svůj status územní jednotky a byla připojena k jinému území. Autoři to vyřešili tak, že zavedli (staro)nové pojmy: kromě dnes platných územních jednotek obcí a části obcí (případně jejich dílů) zavedli ještě historické osady / lokality. Ty jsou odlišeny typem písma (kurzívou). Názvy těchto historických míst byly zpravidla uvedeny v podobě, kdy byly naposledy zveřejněny v příslušném seznamu míst / lexikonu obcí, a jsou uvedeny podle katastrálních území, na nichž se nalézají. Složitá situace byla zejména ve vojenských újezdech, kde se v důsledku jejich reorganizace katastrální území mění. A za tyto jednotky jsou také, pokud to bylo možné, číselné řady nyní uvedeny.

Další změnou oproti předchozí verzi je zařazení sloupce „Katastrální území“ – souvisí to s výše uvedenou snahou dohledat a v prostoru umístit všechna sídla, která se na území státu od roku 1869 vyskytovala. Tento sloupec, ač na první pohled v pořadí třetí, má ale označení j; v aplikaci Microsoft Excel, v níž je možné si data otevřít, jsou totiž za sloupcem b zařazeny skryté sloupce c–i: sloupec c (UR – územní úroveň řádku, kde je číselným kódem rozlišeno, zda

jde o data za okres, obec či vojenský újezd, správní obvod hlavního města Prahy, městskou část / městský obvod, část obce (díl), nebo historickou osadu – lokalitu), sloupec d (LAU1 – kód okresu), sloupec e (kód obce), sloupec f (kód správního obvodu Hlavního města Prahy a obce s rozšířenou působností), sloupec g (kód městské části / městského obvodu – je uveden u všech dalších podřízených územních prvků na území hlavního města Prahy a v územně členěných statutárních městech), sloupec h (kód části obce-dílu), sloupec i (kód katastrálního území). Vesměs tedy o údaje, které běžný uživatel obvykle příliš nepotřebuje, které jsou ale cenné a důležité pro přesnou územní identifikaci příslušné územní jednotky a do budoucna zaručí snadnou převoditelnost údajů.

Následující sloupec (k) je tradiční a je v něm uvedena Výměra v ha (za obce a katastrální území). Nově je zařazen sloupec l – *Rok připojení*. Zde je uveden rok posledního připojení příslušné územní jednotky k současné obci (po roce 1869). Pak následují datové sloupce 1–28 (14 sloupců s *počty obyvatel*, 14 s *počty domů*), a sloupec m – *Poznámka*. Takto se podařilo poznámkový aparát, umístěný v předchozí verzi za jednotlivými okresy, zařadit přímo do tabelární části lexikonu – většinou jde o vysvětlení, kde lze nalézt neuvedená data (zpravidla za domy v roce 1961).

Ze systematické části lexikonu byl vyřazen údaj o první písemné zmínce, což dle mého soudu, nikterak obsah neochudilo. Tato informace je dnes dohledatelná v jiných publikacích věnovaných dějinám osídlení České republiky.

Nedílnou součástí každého lexikonu obcí je jeho druhá část – *abecední rejstřík názvů* vyskytujících se v tabulkové části. Stejně jako v předchozích vydáních nejde pouze o pomůcku ke snazšímu vyhledání příslušné obce, její části, historické osady či katastrálního území v části tabulkové. Naopak, v této části jsou ve zkratce zachyceny dva významné údaje: změny v názvu jedné každé územní jednotky uvedené v tabulkové části a případné změny postavení v sídelní hierarchii (zda šlo o obec či její část nebo osadu) a územní příslušnost k okresu jedné každé dnešní obce, její části či historické osady od roku 1869 (ve starším obdobích k roku, v němž byla v roce konání příslušného cenzu, v novějším již autoři dohledali konkrétní data). Nutno mít ale na paměti, že v letech 1869–1930

jde o příslušnost k okresu politickému, od roku 1950 k okresu v dnešním pojetí.

V rejstříku jsou uvedeny všechny varianty názvů územních jednotek, které se kdy v lexikonech/seznamech míst vyskytly, s případným odkazem na jejich současný název. Do roku 1930 je v případě existujících dvou variant názvů, zpravidla české a německé, dána přednost variantě české. Krom toho je u statutárních měst uveden přehled jejich vnitřního uspořádání v minulosti (pokud se lišilo od současného, a to i v případě, že se v žádném vydání statistického lexikonu nevyskytuje) – což např. u Prahy vydá na 5,5 stránky formátu A4.

Autoři díla v podrobných metodických vysvětlivkách upozorňují, že jde jednak o aktualizované vydání Historického lexikonu z roku 2006, jednak o verzi průběžnou, kterou budou dále aktualizovat. Z tohoto důvodu zde nenalezneme podrobný výčet a popis pramenů, jako tomu bylo u Retrospektivního nebo předchozího vydání Historického lexikonu. Není to na újmu věci, jen by tato okolnost měla být v úvodním textu zmíněna s odkazem na publikace, kde to lze dohledat.

O *Historický lexikon obcí 1869–2015* bude jistě značný zájem. Podává přehlednou formou hlavní

trendy vývoje osídlení České republiky, a to v tom nejjemnějším územním detailu. Nejinak bude využívána i část abecední, přinášející cenné podklady pro studium vývoje názvů sídel v posledních 145 letech. Zájem o tuto problematiku je stále značný, nejen ze strany odborné ale i široké veřejnosti. Krom toho autoři naznačují, že právě tato část bude dále rozšiřována a že digitální verze bude průběžně aktualizována tak, aby odpovídala platnému územnímu členění.

K vlastní statistické a názvoslovné části jsou přiloženy metodické poznámky a vysvětlivky. Jsou velmi podrobné a umožňují odborné veřejnosti data vhodně používat, širší veřejnosti pochopit, co vlastně mohou v lexikonu najít – a je toho rozhodně více, než jen počty obyvatel a domů a jejich názvy.

Na zpracování retrospektivních dat o obyvatelstvu se musel podílet široký okruh pracovníků statistického úřadu a zřejmě i dalších badatelů; u recenzované digitální verze Historického lexikonu je výslovně uveden pouze Vladimír Balcar. Ocenění si však rozhodně zaslouží všichni, jak ti, co se zpracování díla zabývali konkrétně, neboť odvedli vynikající práci, jejíž rozsah a obtíž dokáže ocenit jen málokdo, tak vedení Českého statistického úřadu, které jim tuto činnost umožnilo.

ZDRAVOTNĚ RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ MLÁDEŽE V ČESKU¹⁾

Jiří Vopravil

Tato kniha pojednává o užívání návykových látek v České republice mládeží včetně jejího zdravotně rizikového chování. Kolektiv autorů z akademické a výzkumné oblasti v publikaci, která je rozdělena do tří částí, shrnul výsledky několika projektů řešící tuto problematiku a popsal současnou praxi a politiku orientovanou na upevňování zdraví české mládeže.

První část je věnována shrnutí výsledků projektu ESPAD (European School Survey on Alcohol and Other Drugs) zaměřeného na zjištění rozsahu užívání návykových látek v populaci dospívajících. Jedná se o celoevropský projekt realizovaný od roku 1995 každé čtyři roky, který je založený na jednotné výzkumné metodologii, čímž je zajištěna mezinárodní srovnatelnost jeho výsledků. Jednotlivé podkapitoly seznamují čtenáře s trendy užívání návykových látek (kouření cigaret, pití alkoholických nápojů a užívání

1) Džurová, D. – Csémy, L. – Spilková, J. – Lustigová, M. 2015. *Zdravotně rizikové chování mládeže v Česku*. Praha: Státní zdravotní ústav.

nelegálních drog: konopných látek, extáze, LSD/halucinogenů, pervitinu/amfetaminů, heroínu/opiátů, sedativ, těkavých látek, anabolických steroidů) mládeží v Česku a ve srovnání s evropskými zeměmi. Výsledky užívání těchto látek jsou doplněny genderovými rozdíly a rozdíly v užívání drog podle typu školy. Dále jsou zde vyhodnoceny i výsledky vnímání rizikovitosti užívání návykových látek v mezinárodním srovnání a jakou roli hrají v Česku faktory rodinného, školního a geografického prostředí.

Druhá část knihy je zaměřena na vyhodnocení on-line šetření GeoQol (Centrum výzkumu zdraví, kvality života a životního stylu v geo-demografických a společensko-ekonomických souvislostech) v roce 2014, které se zabývalo rizikovými a projektivními faktory zdravotně rizikového chování školní mládeže. Jednalo se o sondu do zdravotně rizikového chování české mládeže zaměřenou na užívání návykových látek žáky vytipovaných základních škol na základě předchozích výsledků mezinárodního šetření ESPAD. Srovnání výskytu rizikových faktorů a syndromu rizikového chování bylo provedeno podle vybraných ukazatelů rodinného prostředí (typ rodiny, ekonomická situace rodiny, intelekt otce a matky, vztah s matkou a otcem, užívání tabáku a alkoholu otcem nebo matkou), typu zástavby, trávení volného času, subjektivního vnímání okolí, kvality života a zdraví a zázemí školy. Na tomto základě byla provedena analýza SRCH (syndrom rizikového chování) pomocí rozhodovací stromové struktury s cílem detekovat rizikové a projektivní faktory. Ze závěrů této studie byly navrženy potřeby zkvalitnění zázemí škol.

Třetí část obsahuje přehled současné politiky a praxe v oblasti primární prevence rizikového chování dětí a mládeže a podpory veřejného zdraví v ČR. Autoři-experti z různých oblastí popisují tuto aktuální situaci. Prvním příkladem dobré praxe je Cesta ke zdravému městu, která je založena na aktivitách obcí s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Jedná se zejména o rozvoj volnočasových aktivit, podporu environmentální výchovy a zajištění bezpečnosti veřejných prostor. Další přehled pak popisuje spolupráci rezortů s municipalitami v systému prevence kriminality a v systému školské primární prevence rizikového chování dětí a mládeže dle jednotlivých strategií v aktuálním období. Závěrečná kapitola je věnována přehledu financování podpory veřejného zdraví v ČR v časové řadě a podmínkám poskytování dotací na Národní program zdraví – projekty podpory zdraví a na Národní program řešení problematiky HIV/AIDS z dotačních programů Ministerstva zdravotnictví.

Knihy si klade za cíl zařadit se mezi nástroje podpory zdraví. To mimo jiné splňuje – věnuje se především vzájemné interakci mládeže – chování – prostředí. Udává přehled o užívání návykových látek a postojům k nim mezi českou mládeží, které jsou ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi vysoké a tolerantní. Nutno zde však podotknout poznámku, zda česká mládež není v těchto otázkách otevřenější v odpovědích. Nicméně vytváření politik na snižování rizikového chování mládeže a podporu zdraví je namístě. A tato kniha nám k tomu dává názorný příklad, proto by neměla chybět v odborných knihovnách a stojí za to si ji přečíst.